

مجموعه مطالعات نفس (۳)

حرکت و تکامل نفس و مسئله مرگ

تألیف و تدوین

جواد دانش

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

حرکت و تکامل نفس و مسئله مرگ	نشانی
تألیف و تدوین	قم، خیابان معلم، ساختمان ستاد دفتر تبلیغات اسلامی،
جواد دانش	نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
ناشر	تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳
پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی	ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸
وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم	کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱
تهیه	مراکز پخش
پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی	۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۰۲۵-۳۱۱۵۱۲۵۰
سرپرستار	۲. تهران، خیابان انقلاب، رویروی در دانشگاه تهران،
محمدباقر انصاری	پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:
لیتوگرافی، چاپ و صحافی	۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴
چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب	وبگاه: www.pub.isca.ac.ir
چاپ اول: بهار ۱۴۰۰	رایانامه: nashr@isca.ac.ir
شمارگان: ۴۰۰	فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir
قیمت: ۶۵۰۰ تومان	فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir
عنوان: ۶۶۲؛ مسلسل: ۱۰۳۸	همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
سرشناسه:	دانش، جواد، ۱۳۵۳-
عنوان و نام پدیدآور:	مطالعات نفس: حرکت و تکامل نفس و مسئله مرگ و تألیف و تدوین جواد دانش؛ تهیه
مشخصات نشر:	پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی
مشخصات ظاهری:	قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
شابک:	اسلامی، ۱۴۰۰
وضعیت فهرست‌نویسی:	۳۱۲ ص
یادداشت:	۶۵۰۰۰۰ ریال:
یادداشت:	۹۷۸-۱۹۵-۶۰۰-۹۷۸
موضوع:	فیا
موضوع:	کتابنامه
شناسه افزوده:	نمایه
رده‌بندی کنگره:	حرکت و تکامل نفس
رده‌بندی دیویی:	مسئله مرگ
شماره کتابشناسی ملی:	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
	اسلامی. پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی
	BP ۲۱۶/۵
	۲۹۷/۴۲
	۷۶۱۶۷۸۹

۱۳	سخنی با خواننده
۱۹	مقدمه
۱۹	۱. حرکت و تکامل نفس
۲۱	۲. مسئله مرگ
۳۶	کتابنامه
۳۷	جستارگشایی در ظرفیت‌های فلسفه اسلامی در برهانی کردن حرکت نفس
	نوجس رودگر
۳۷	چکیده
۳۷	کلیدواژه‌ها
۳۸	مقدمه
۳۸	گام اول: بررسی آرای فیلسوفان مسلمان در باب حرکت نفس
۳۸	الف) ابن سینا
۴۰	ب) صدر المتألهین
۴۳	گام دوم: تبیین محل نزاع

مقدمه

۱. حرکت و تکامل نفس

بی‌تردید مسئله حرکت و تکامل در نفوس انسانی از مهم‌ترین مباحث علم النفس فلسفی است که خود در نظام حکمت صدرایی بر مبانی و خاستگاه‌هایی همچون وحدت وجود، اصالت وجود و تشکیک در مراتب وجود مبتنی است. حرکت در معنای عام، کمال اولی موجودات مادی برای تحقق و فعلیت کمالات لاحق آنها و به بیان ملاهادی «خروج تدریجی از قوه به فعل» (سجزواری، ۱۳۶۹، ج ۴، ص ۱۰۶) است و از موجوداتی حکایت می‌کند که استمرار وجودی آنها عین سیلان است. حرکت اشتدادی در جوهر نیز در معنایی متلائم با این مفهوم به معنای تحقق کل یک واقعیت در بستر زمان است؛ به گونه‌ای که در هر آن، بخشی از آن تحقق می‌یابد که متفاوت از بخش سابق و لاحق است و در عین حال هر مقطع حادث، هم‌تمامی کمال‌های بخش زایل را دارد و هم‌واجد کمالاتی افزون بر آن است. ملاصدرا با استناد به حرکت اشتدادی در جوهر، ثابت می‌کند که نفس، از آن جهت که متعلق به بدن مادی است، هم مشمول حرکت جوهری اشتدادی می‌شود. او در پاسخ به این پرسش نصیرالدین طوسی که چگونه ممکن است جسمی مادی مانند بدن حامل امکان جوهری مجرد و مفارق همچون نفس باشد، تصریح می‌کند که:

ان کل ما یحدث، فانه لابد له من ماده مخصصه تكون باستعدادها سببا

لأن يصير أولى بالوجود بعد أن لم يكن. فلو كانت النفس حادثه، لكانت ماديّه. والتالى باطل، فالمقدم مثله... النفس جسمانيه الحدوث (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸، ص ۴-۳۳۳).

بدین ترتیب، او نفس را دارای صورتی مادی و جسمانی الحدوث قلمداد می‌کند که گرچه در ابتدای پیدایش، دارای حقیقتی جسمانی و مادی است، به کمک حرکت جوهری قابلیت تکامل و رسیدن به مرحله تجرد عقلانی را دارد و از این رو روحانیه البقاء است؛ پس تحرک، تجدد و پویایی نفس در این دیدگاه برخاسته از تعلقات جسمی و مادی نفس است؛ به بیان علامه طباطبائی:

النفس متحرکه فی جوهرها و اعراضها مادامت متعلقه فی فعلها بالبدن؛ فاذا انقطع تعلقها بالبدن صارت ثابته، فهذا القول ايضا مشتمل على دعوتين: الاولى ان النفس متحرکه حرکه جوهریه و عرضیه مادامت فی الدنيا؛ الثاني انها بعد مفارقة البدن يحتم عليها التغير والحركة (طباطبائی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۵۳).

بنابراین تا هنگامی که نفس انسانی مشوب به وجوه مادی است در مدار حرکت به سوی تجرد تام و خلاصی از ظلمت عدم قرار خواهد داشت تا آنجا که حقیقت مشترک اولیه میان انسان‌ها به تناسب مدرکات و ملکات اکتسابی در دنیا محمل حقایق نوعی متفاوتی خواهد بود؛ از این روست که ملاصدرا برای نفس، از حیثیت‌های مختلف، اقسام یا مراتبی در نظر می‌گیرد. او در کنار ترسیم مراحل و درجات چهارگانه نفس علامه (عقل هیولانی، عقل بالملکه، عقل بالفعل و عقل بالمستفاد) و نفس عماله (تهذیب ظاهر، تهذیب باطن، آرایش نفس به صورت‌های قدسی و زدودن حجاب منیت)، از حیث مراتب مدرکات محتمل برای نفس نیز اقسامی برای آن در نظر می‌گیرد. از این منظر، گاه با انسان طبیعی

مواجهیم که مانوس و مألوف با عالم طبیعت است و تنها می‌تواند با استخدام ابزار جسمانی، محسوسات را ادراک کند؛ درحالی‌که انسان نفسانی قادر به ادراک مخیلات و صورت‌های غیبی مثالی و انسان عقلانی نیز مدرک معقولات و فانی در وجود حق است؛ بر این اساس انسان حقیقت واحد ذومراتبی است که در ذات خود، پیوسته در سیلان است و به موجب این حرکت می‌تواند از مرتبه طبیعت به مجرد مثالی و سپس به مجرد عقلی و درنهایت به مقام فوق مجرد نایل آید که درحقیقت همان مقام الهی است و هیچ حد و ماهیتی ندارد.

بدین ترتیب در حکمت متعالیه، نفس از حیث وجودی، مراتب مختلف نباتی، حیوانی، انسان نفسانی و درنهایت انسان ملکی یا شیطانی را طی می‌کند و پیداست که هر اندازه مرتبه وجودی بالاتری داشته باشد، قابلیت ادراک مدرکات متعالی‌تری خواهد داشت. الگوی حرکت جوهری در نفس افزون بر ارائه تبیینی مطلوب از ضرورت و استکمال نفس انسانی و موضوع جسمانیة الحدوث و روحانیة البقا بودن نفس، مسائل دیگری چون اتحاد عاقل و معقول، و معاد جسمانی را نیز حل می‌کند.

۲. مسئله مرگ

نفس در ادامه سیر تکاملی خود خواه ناخواه با واقعیت مرگ نیز مواجه است. ملاصدرا مرگ انسان‌ها را بر دو نوع طبیعی و اخترامی می‌داند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۹، ص ۵۰-۵۱). در مرگ طبیعی، نفس در مسیر قوت و اشتداد وجودی خود به تدریج به استقلال و فعلیت می‌رسد و هنگامی که این فعلیت به کمال رسید، به طور کامل از بدن جدا می‌شود. درحقیقت مرگ در این معنا، نفرت و انزجار تدریجی نفس از بدن و به تبع اعراض از عالم حس و اقبال به عالم ملکوت است